

Sobre les humanitats i la universitat

Joan J. Busqueta *

Resum

L'autor fa una reivindicació dels estudis d'humanitats i del seu paper en la societat actual i en el conjunt de l'ensenyament, i no només a l'interior de les facultats de Lletres. A més s'emfasitza la necessitat del debat, de repensar l'orientació i direcció d'aquests estudis, així com els mateixos sistemes d'ensenyament, en el marc d'una reflexió integral, transversal, sobre els individus i els col·lectius, sense abandonar l'especificitat, els objectius i la metodologia propis.

Paraules clau

Humanitats, lletres, patrimoni, temps, tolerància, tecnologia, instantaneïtat, futur

Recepció original: 14 de juliol de 2015

Acceptació: 11 de juliol de 2016

Publicació: 20 de desembre de 2016

Tots estem d'acord que la formació no s'atura mai, no ho ha de fer. Però no només per respondre a la frase repetida una i altra vegada que vivim en un món que canvia a un ritme tan accelerat que cal estar amatent a novíssims continguts i avenços. No només, perquè, sovint, hom confon la preparació tècnica, l'adquisició de recursos i habilitats, amb la formació, mot que incorpora un sentit que transcendeix aquesta mena de capacitats o coneixements immediats i rendibles que reclama el tipus de societat tecnocràtica i de la utilitat que hem anat teixint entre tots plegats. Bé, normalment ho atribuïm al famós «mercat», el Déu dels temps contemporanis... i tant amples! Res de nou i d'original en aquesta mena de pròleg, però ens serveix per introduir el primer dels punts que tractem de defensar: que les humanitats o els estudis de les facultats de Lletres no haurien de caure en el parany de convertir-se en la cara amable i culta d'una societat tecnificada i freda que necessita justificar-se, i que reivindica, sovint de manera hipòcrita, la preservació d'unes humanitats, de caràcter, diríem, assistencial. En aquest sentit, és evident que amb tres anys –i amb menys també, clar!– com es proposa amb força entre alguns sectors polítics i universitaris, n'hi hauria prou per desenvolupar uns graus l'objectiu dels quals consistiria a dotar els estudiants de la pàtina cultural necessària per sortir a l'esmentat mercat, cobrir les seves demandes amb rapidesa, i continuar reproduint un sistema social acrític i insolidari. Però tampoc no hauríem de caure en la demagògia fàcil d'atribuir a una possible reducció dels anys del grau –sense haver fet, primer, el debat pertinent sobre la qualitat de l'ensenyament, el sistema d'estudis o la mateixa preparació i funcions del professorat–, totes les mancances en la formació dels nostres alumnes.

Tanmateix, l'estudi de les humanitats, de les lletres, és incompatible amb la celeritat perquè hauria de recolzar, fonamentalment, en l'anàlisi reposada, reflexiva, del llegat patrimonial de la humanitat, individualment i col·lectiva, en tota l'amplitud que reclama el concepte «patrimoni», així com de la realitat social que ens envolta. També ho sabem prou; cap novetat, doncs, però deixeu-nos recollir aquest fil per suggerir que ens cal recuperar el domini del temps, perdut amb la segmentació quadrimestral d'unes matè-

(*) Professor titular d'Història Medieval. Degà de la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida (març 2010-març 2016), època en què es va escriure aquest article. Adreça electrònica: jbusqueta@historia.udl.cat

ries, d'un plantejament en relació al coneixement que no pot ser assolit mitjançant píndoles que caduquen al mes de febrer o al mes de juny. Les assignatures del món de les humanitats s'han de tornar a pensar, des del nostre punt de vista, en altres paràmetres temporals, com a mínim d'un curs acadèmic sencer. La profunditat d'un pensament o la riquesa lingüística contingudes en els llibres no poden ser assolides de manera fragmentària, amb els típics comentaris de seleccions de textos. I, com a docents, no ens podem permetre caure en aquesta rutina, perquè tot escudant-nos en què no hi ha temps material de llegir, assaborir i analitzar un text complet d'un historiador, d'un poeta, d'un filòsof, d'un novel·lista, etc., estem prioritzant l'acumulació de dades incompletes i descontextualitzades; és a dir, la quantitat per damunt de la qualitat: el «tenir» per sobre del «ser», en expressió manllevada d'Erich Fromm¹. I la virtut dels estudis d'humanitats, i la seva necessitat, rau, justament, en la reflexió integral, transversal, sobre l'ésser individual i col·lectiu. Bé, cap descobriment sobre el que sembla una frase feta, però reivindicar la qualitat o l'esmentada reflexió ens porta a insistir en la necessitat urgent del debat, de repensar, com apuntàvem més amunt, la preparació, l'actitud, la feina dels professors d'humanitats, l'orientació i direcció dels estudis, així com els mateixos sistemes d'ensenyament.

Però... per a què? Doncs per reforçar les virtuts i la necessitat d'aquest tipus d'estudis a l'hora d'assolir una societat més justa, tolerant, crítica, que entengui les diferències, les diferents visions del món; que davant l'homogeneïtat i el pensament únic opti pels matisos, per la riquesa que ens ofereix la pluralitat, menys manipulable i més solidària. De fet, d'una manera o d'una altra, amb uns o altres protagonistes, amb una o altra concepció del món, el «ja està dit, ja està fet, està escrit» encara acompanya, sovint, molts dels comportaments, moltes de les actituds, de «dalt a baix»², que observem dia a dia, aquí i arreu. I algú ha de continuar recollint l'ensenyament, tantes vegades maltractada, del «podem dir, fer, reescriure». Necessitem persones ben formades en els diferents camps de les humanitats; persones que sàpiguen valorar els esforços, en tots els àmbits, dels nostres predecessors, en l'espai i en el temps, dels més recents als més antics, individualment i col·lectivament. Que sàpiguen situar tot tipus d'informació en el seu context, i, com adverteix Edgar Morin, aquest és el *coneixement pertinent*, el que progressa per l'aptitud de contextualitzar i globalitzar³. Que maldin per a un bon coneixement de la literatura i ús de les llengües, de la seva riquesa, dels matisos que aporten a la comprensió de les societats humanes. Que davant d'un estil de vida precipitat en l'infern del «no tinc temps» (bé, les persones que tenen feina, està clar!), del vertigen tecnològic i del culte a la instantaneïtat, prenguin distància, hi posin una mica de reflexió, de cura. Que sàpiguen comunicar, difondre una cultura –humanística– de la que no podem prescindir si no volem acabar del tot, perquè en alguns aspectes sembla que ja ens hi trobem –i en alguns casos, de tristíssims records– en les societats distòpiques que

-
- (1) Fromm, E. (1976) *To have or to be*. New York, Harper & Row Publishers. A part de renunciar a una de les «formes de felicitat que han estat donades a l'home», com ho són els llibres, d'acord amb el pensament de Jorge Luis Borges.
 - (2) Recomanem, en el marc d'aquest eix explicatiu dels comportaments polítics al llarg de la història (de «dalt a baix» i de «baix a dalt»), malgrat les noves aportacions historiogràfiques, les reflexions d'un clàssic dels estudis sobre el pensament polític medieval: Ullmann, W. (1965) *A History of Political Thought: The Middle Ages*. Harmondsworth, Penguin Books. Una obra que compta amb nombroses edicions i reedicions (primera edició en castellà, Barcelona, Ariel, 1983).
 - (3) Morin, E. (1998) «Sobre la reforma de la Universidad», a Porta, J.; Lladonosa, M. [coords.] *La Universidad en el cambio de siglo*. Madrid, Alianza Editorial-Fundación 700 Aniversario de la Universidad de Lleida, p. 23.

ens anunciaven Huxley, Orwell, Ray Bradbury i tants d'altres⁴. En fi, que sàpiguen valorar –i fer-ne partícips al conjunt de la societat– la bellesa de la creativitat humana davant d'un model d'estímul-resposta al que ens aboca, si no ho sabem enfocar bé, la tirania mercantilista i tota la terminologia que se'n deriva, com el «jo t'ho compro». Una expressió que ha fet fortuna i cada vegada s'utilitza més, sense adonar-nos massa de les seves implicacions, com si tot es pogués comprar.

Sortosament, però, encara hi ha coses que es poden oferir o compartir, com les idees; la «força motriu de la vida, el teló sobre el qual s'inscriuen els fets socials i les claus per entendre la realitat exterior i per entrar a explorar la intimitat de l'home», en paraules d'Isaiah Berlin, recollides per Vargas Llosa⁵. I, certament, l'univers de les lletres, de les humanitats, i l'aportació a la societat dels seus conreadors, estudiosos, pensadors, ensenyants, té els seus fonaments en la producció, crítica i difusió de les idees. I aquestes són les que ens orienten per trobar solucions adequades als problemes del nostre temps⁶. Allò que ha d'esperar la societat de nosaltres no són empleats d'empreses, com argumenta Juan José Sánchez Iznarejos⁷, ans persones amb bases científiques i criteris suficients com per, ultra gaudir amb el coneixement, ser capaços de cercar, trobar respostes o, si més no, plantejar possibilitats o obrir camins, crear, però també liderar processos, connectar amb la societat d'aquest nou segle⁸. En aquest sentit, vull significar una de les reflexions que aporta la «Carta oberta de la Facultat de Filologia de la Universitat de Salamanca sobre les Humanitats» dirigida a la ministra de Ciència i Innovació, el març de 2009, signada pel degà Román Álvarez Rodríguez, i reproduïda per Jordi Llovet⁹. Deixeu-me reproduir un fragment:

Lo que nosotros suministramos a la sociedad que nos financia son ideas productivas para mejorar esa misma sociedad, y criterios para distinguir entre progreso cultural, social y político, y retroceso o involución. Porque el progreso social, económico y cultural no es sólo fruto de las ciencias experimentales y de la tecnología, sino ante todo de la forma como una sociedad se interpreta y organiza a sí misma, y constituye espacios en los que, entre otras cosas, ciencia y tecnología pueden desarrollarse y aplicarse sin obstáculos.

-
- (4) «A menor dominio del lenguaje y de las estructuras generales del pensamiento –ya se sabe–, mayor capacidad de sumisión y mayor incapacidad para ejercer la crítica de lo establecido: en suma que un país sin intelectuales, sin polemistas, sería una balsa de aceite». El text és del llatí Matías López, «Ser de Letras», diari *Segre*, 20 de juny de 1992, p. 6.
- (5) Berlin, I. (1980) *El erizo y la zorra. Tolstoi y su visión de la historia*. Prólogo de Mario Vargas Llosa. Barcelona, Península, p. 24. Títol original anglès *The Hedgehog and the Fox*, publicat el 1953. El pròleg de M. Vargas Llosa fou escrit el 1980.
- (6) «Les humanitats ens ensenyen com poques coses a la vida a ser capaços de fer front a situacions pràctiques de certa complexitat, a ser subtils en l'anàlisi de situacions quotidianes, domèstiques i laborals; a assumir reptes professionals inesperats...». Resposta de Xavier Antich a l'entrevista realitzada per Sònia Sánchez i Joan Serra, a diferents filòsofs i educadors, dins el dossier «En defensa de les humanitats» publicat pel diari *Ara*, el 20 d'abril del 2014, p. 5. En aquest sentit, el filòsof X. Antich insisteix en el caràcter pràctic de les humanitats per combatre el tòpic, si més no, l'opinió bastant generalitzada a la societat, del caràcter ornamental i inútil d'aquest tipus d'estudis. I una defensa aferrissada de la utilitat, justament, d'aquests sabers «inútils», la trobem en el llibre, convertit gairebé en un best-seller: Ordine, N. (2013) *La utilidad de lo inútil. Manifiesto*. Barcelona, Acantilado. Fa més de vint-i-cinc anys, el professor Carlos Martínez Shaw reivindicava el paper de les disciplines de lletres com a «brúixola insubstituïble per ajudar l'individu a situar-se en el món», en l'article «Humanitats i felicitat» publicat al diari *Segre*, 19 d'agost de 1987.
- (7) Sánchez Iznarejos, J.J. (2000) «Misión de la Universidad: ¿Formar hombres o empleados?». *Encuentros Multidisciplinarios*, 2 (2000), 59-65.
- (8) «Una societat complexa que demana noves polítiques urbanes, noves estratègies per fer front a l'atur, nous models de desenvolupament, noves fórmules democràtiques i participatives, garanties efectives per als drets humans, una nova cultura i ecologia harmonitzadores», en paraules de Manuel Lladonosa, «La Universidad como servicio público en el cambio de siglo», dins J. Porta i M. Lladonosa (coords.), *La Universidad en el cambio de siglo*, op. cit., p. 243.
- (9) Llovet, J. (2011) *Adéu a la Universitat*. Barcelona, Galàxia Gutenberg, p. 356-364.

Però tot aquest conjunt de finalitats lloables reclamen la insistència d'una millora en l'expressió oral, l'expressió escrita i la lectura, gairebé de les antigues arts del *trivium* de les universitats medievals. I aquí sí que cal trobar ponts més sòlids dels que fins ara hem sabut construir amb els estudis i els ensenyants de l'etapa educativa secundària. Des del nostre punt de vista, cal recuperar amb urgència les matèries d'humanitats al batxillerat, però al conjunt del batxillerat, i no només per aquells que després han de seguir uns estudis de lletres¹⁰. Ho ha expressat molt bé Josep Joan Moreso: «el llegat de les Humanitats és un llegat comú, és un llegat del qual ningú no ha de ser exclòs»¹¹. Certament, primer «és imprescindible garantir que tothom sàpiga parlar, llegir i escriure correctament», tal com reclama el document *Unes Humanitats amb futur*, promogut per un grup de professors de diferents disciplines sota l'empara de l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya, el gener de 2013¹². I afegim –com ha subratllat amb molt d'encert Joan Manuel del Pozo– que hom tingui consciència del sentit històric de la formació dels coneixements, «de la construcció necessàriament històrica del ser i de la societat, ciència inclosa»¹³. I, certament, l'excessiva especialització, entre altres, no ens ha de portar a «formar físics que no sàpiguen res de Galileu o economistes incapaços d'explicar gairebé res d'Adam Smith»¹⁴. I, afegim, metges, o futurs gestors de la salut pública, que ignorin la importància dels clàssics grecs, llatins, àrabs o hebreus –i, per tant, la necessitat de la recerca i lectura correcta d'aquestes fonts– en la mateixa constitució i desenvolupament del saber en general i del saber mèdic en particular.

En aquest sentit, les humanitats al conjunt de la universitat, i no només a l'interior de les facultats de Lletres, han de tenir un paper molt més rellevant del que han protagonitzat en els darrers temps. L'esmentada declaració de 2013 insisteix: «Les ciències necessiten les humanitats, i les humanitats no poden desvincular-se de les ciències». En realitat, però, des del nostre punt de vista, i en la línia argumental de Joan Manuel del Pozo, no és que no s'hagin de desvincular, ans les humanitats, enteses com a ciències humanes o ciències humanes i socials formen part d'un únic saber, el saber científic, «perquè com a coneixement metòdic, autocrític i contrastat són ciència de la millor»¹⁵. Ara bé, una altra qüestió és com s'ha de produir allò que es reclama amb insistència des

(10) Amb motiu dels 500 anys (1499-1999) de la butlla del cardenal Cisneros, que fou l'origen de les actuals universitats Complutense de Madrid i Alcalá de Henares, es reuniren un grup d'universitats d'arreu del món i signaren l'anomenada «Declaración Internacional: Hacia la Universidad del siglo XXI». El punt «Enseñar a aprender» és prou explícit: «En una sociedad de la comunicación resulta ineludible que la Universidad recupere contenidos característicos de la formación clásica, de particular importancia para cumplir la dimensión pública que su tarea hoy reviste. Los métodos didácticos han de contemplar, pues, la necesidad de que el universitario esté en condiciones de hablar y de escribir». Vid. *Declaración Internacional "Hacia la Universidad del siglo XXI"*, Madrid-Alcalá de Henares, 12-13 de abril de 1999, p. 12.

(11) Moreso, J.J. (2014) «La Universitat humanística», *El Butlletí. Publicació bimestral d'AQU Catalunya*, 12, 2014, editorial.

(12) El document, manifest, presentat el 16 de gener de 2014 a la consellera d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, té «la finalitat de fer prendre consciència a la societat civil que les mancances funcionals i personals en humanitats afebleixen el patrimoni cultural i deterioren el diàleg de la nostra cultura amb les altres cultures del món».

(13) Pozo, J.M. del (2010) «L'avaluació del coneixement humanístic i social», a *Quaderns de Qualitat*, 1, p. 13-29 (cita a p. 25). El professor del Pozo comenta l'estudi de Ken Bain, *Lo que hacen los mejores profesores de Universidad*. València, PUV, 2006, on es constata que «els millors professors de totes les àrees de coneixement compartien almenys una característica, la transmissió permanent del sentit històric de la constitució dels coneixements que impartien».

(14) Moreso, J.J. «La Universitat humanística», editorial.

(15) Joan Manuel Del Pozo, «L'avaluació...», p. 25: «ja comença a ser hora de superar l'aberració de les dues cultures» afirma amb contundència el professor Del Pozo. En una línia similar, de refús d'una divisió entre cultura científica i cultura literària, s'expressa, entre altres, Fernando Savater, *El valor de educar*. Barcelona, Ariel, 1997.

d'algunes instàncies públiques i privades, amb l'esquer d'un millor finançament, tot demanant una més gran implicació de les humanitats en el camp de les tecnologies. Evidentment, no renunciem en absolut als avenços de la tecnologia, perquè, entre altres, són producte del treball, de l'esforç, de la intel·ligència del ser humà, i han obert nous camins a la recerca i la docència en humanitats¹⁶.

Cal emprar aquestes eines que tenim a l'abast, especialment en el camp de la comunicació, per difondre, justament, la cultura humanista, per reforçar el seu paper cívic, per «transmetre la capacitat d'absorbir i emprar aquesta cultura de forma responsable, la qual cosa és crucial a l'hora que la ciutadania jutgi i actuï per si mateixa». Però el preu, el peatge, no pot ser l'absolut abandonament de la seva especificitat, dels objectius i la metodologia propis: «la nostra investigació no es refereix pròpiament a objectes, ans a 'altres subjectes' amb els quals entrem en una relació hermenèutica, intersubjectiva»¹⁷.

Tanmateix, aquesta darrera consideració no impedeix, tenint en compte la idea d'un únic saber científic, que reforcem, com subratllàvem més amunt, l'aportació de les ciències humanes i socials al conjunt de la docència universitària, en el marc d'una transdisciplinarietat efectiva¹⁸. Aportació que ajudi a una reforma del pensament, car aquesta constitueix, en paraules d'Edgar Morin, una necessitat social clau¹⁹: un canvi que ha d'anar superant la fragmentació disciplinar actual i orienti i condueixi l'especialització necessària cap a una millora en la capacitat d'analitzar bé les relacions dels diferents fenòmens i el seu context. Les humanitats tenen, aquí, un paper fonamental.

Així doncs, com és ben sabut i repetit, la universitat, en conjunt, té com a un dels seus objectius la formació i competència d'uns ciutadans compromesos, sensibles i crítics amb la realitat que els envolta. Però per fer plausible aquesta asseveració, emprada habitualment en els discursos, cal no anar arraconant el món de les humanitats o anar prescindint dels seus ensenyaments en l'oferta pública, amb anàlisis miops a la recerca d'un tipus de rendibilitat a curt termini i de curta volada. Les humanitats sempre han tingut futur, la controvèrsia no és nova, és ben antiga i s'ha anat reproduint al llarg dels segles. És clar, no cal dir en quin tipus de formació es fonamenta i arrela la capacitat de raonar, d'argumentar, de defensar unes idees, de discutir de la ciutadania... i de gaudir de les creacions de la humanitat i de l'espectacle de la naturalesa. No ens ho perdrem.

(16) Sobre el paper i l'impacte de les noves tecnologies en les formes d'ensenyar i d'aprendre dins i fora de les aules són ben interessants les reflexions i propostes que va aportar fa gairebé vint anys Ferrater, G. (1998) «Universidad y nuevas tecnologías. El camino hacia la hiperuniversidad», a Porta, J.; Lladonosa, M. [coords.] *La Universidad en el cambio de siglo*, op. cit., p. 173-194.

(17) Extret de la «Carta de la Facultat de Filologia de Salamanca», dins Jordi Llovet, *Adéu a la Universitat...*, p. 358-360.

(18) La primavera de 1997, es celebrà a Locarno un congrés internacional que analitzava el tipus d'universitat del futur. Una de les conclusions fou la necessitat que en el conjunt de l'ensenyament universitari, sobre un 10% es dedicués a tractar problemes transdisciplinars que abordessin el coneixement científic des de totes les seves perspectives i implicacions ètiques, polítiques, culturals, etc. Analitza aquestes aportacions Edgar Morin, «Sobre la reforma de la Universidad...», p. 24-27.

(19) Edgar Morin, «Sobre la reforma de la Universidad...», p. 27.

Sobre las humanidades y la Universidad

Resumen: El autor hace una reivindicación de los estudios de humanidades y de su papel en la sociedad actual y en el conjunto de la enseñanza, y no sólo en el interior de las facultades de Letras. Además se enfatiza la necesidad del debate, de repensar la orientación y dirección de estos estudios, así como los propios sistemas de enseñanza, en el marco de una reflexión integral, transversal, sobre los individuos y los colectivos, sin abandonar la especificidad, los objetivos y la metodología propios.

Palabras clave: Humanidades, Letras, patrimonio, tiempo, tolerancia, tecnología, instantaneidad, futuro

Les sciences humaines et l'université

Résumé: L'auteur revendique les études de sciences humaines et leur rôle dans la société actuelle et dans l'ensemble de l'enseignement, et pas seulement au sein des facultés de lettres. En outre, il met l'accent sur la nécessité d'un débat, d'une nouvelle approche de l'orientation et de la direction de ces études, ainsi que des propres systèmes d'enseignement, dans le cadre d'une réflexion intégrale et transversale sur les individus et les collectifs, sans toutefois perdre de vue leur spécificité, leurs objectifs et leur méthodologie.

Mots clés: Sciences humaines, lettres, patrimoine, temps, tolérance, technologie, instantanéité, avenir

On the humanities and the university

Abstract: The author asserts the value of studies in the humanities and of their role in today's society and in education as a whole, not only within humanities faculties. The author also emphasizes the need for debate to rethink the orientation and direction of these studies and the systems by which they are taught as part of an over-arching and transversal reflection on individuals and groups, without neglecting their own specificity, objectives and methodology.

Keywords: Humanities, letters, heritage, time, tolerance, technology, instantaneity, future